

*Cheryl McEwan, Jane Pollard
és Nick Henry*

A „GLOBÁLIS” A VÁROSI GAZDASÁGBAN: MULTIKULTURÁLIS GAZDASÁGI FEJLŐDÉS BIRMINGHAMBEN¹

¹ Eredeti tanulmány: McEwan, Cheryl - Pollard, Jane - Henry - Nick (2005): The „Global” in the City Economy: Multicultural Economic Development in Birmingham. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 29., No. 4.: 916-933.

Jelen tanulmány a „globális városok” kritikáira épít, és a gazdasági globalizációnak városlakókhöz, történeteikhez, társadalmi és kulturális hálózataikhoz kapcsolódó megnyilvánulásaira fókuszálva az Egyesült Királyság második legnagyobb metropoliszát, Birminghamet vizsgálja. Birmingham etnikai kisebbségei gazdasági tevékenységeinek sokféleségét és jelentőségét, valamint a város gazdasági fejlődésének ezekkel kapcsolatos lehetőségeit illusztrálja, három transznacionális hálózat példáján keresztül (kínai üzleti hálózatok, etnikai élelmiszeripar és bhangra-zenei ipar). A tanulmány a globálisnak egy újfajta, olyan típusú értelmezése mellett foglal állást, amely a városok – ezen belül is Birmingham – gazdasági előnyével, transznacionalizmusával, illetve etnikai sokféleségével van összefüggésben. A szerzők véleménye szerint a globálisnak ezen eltérő értelmezésében fontos közpolitikai következmények rejlenek, és nem csupán a város gazdasági reprezentációjával, hanem a transznacionális hálózatok fejlődési lehetőségeivel és korlátaival kapcsolatban is. Amellett érvelnek, hogy a Birminghamhez hasonló városokról való gondolkodásban egy relacionalistább megközelítés térnyerése, meghatározva a társadalmi-gazdasági közpolitikákat és gyakorlatokat, a társadalmi jólét növekedéséhez járulhat hozzá. Birmingham példáján keresztül a szerzők tehát az Egyesült Királyság (és más országok) városaiban történő globális gazdasági, társadalmi és kulturális befektetések alternatív útjaival kapcsolatos általánosabb vitákhoz szeretnének csatlakozni.

BEVEZETÉS²

Smith (2001: 61-63) a transznacionális urbanizmust tárgyaló egyik legújabb munkájában „a globális város historizálásának” szükségessége mellett foglal állást. Érvelése szerint a

2 Szeretnénk megköszönni azt a munkát, amelyet Zoë Elliott és Jo Sadler kutatási asszisztensként végeztek ebben a projektben, illetve John Bryson anyagi támogatását, amely alkalmazásukat lehetővé tette. A kutatás alatt Jane Pollard a Newcastle Egyetem Művészetek és Humán Tudományok Kutatási Alapjának az anyagi támogatását is élvezte. Hálásan köszönjük továbbá azokat a kiegészítő adatokat, amelyeket Simon Dean és David McEvoy volt szíves a rendelkezésünkre bocsátani. Többször is alkalmunk nyílt a tanulmány főbb gondolatait nyilvánosan megvitatni: 1998 márciusában az Aston Egyetemen szervezett *Celebrating Success: Practical Approaches to Race Equality* nemzetközi konferencián, ugyanebben az évben a Durham Egyetem által szervezett *European Urban and Regional Studies* Konferencián, 1999 februárjában az Oxford Egyetem Földrajzi Iskolájának szervezésében zajló *ESRC Transnational Communities Programme* szemináriumon, 2000 januárjában az RGS-IBG Leicester Egyetemen szervezett Éves Konferencián, végül ugyanez év márciusában az Amerikai Földrajzi Társaság Éves Találkozóján Pittsburghben. Ezúton szeretnénk megköszönni a résztvevők, a közönség, illetve a tanulmány két anonim lektorának konstruktív és éleslátó megjegyzéseit. Végül Reg Cline-Cole-nak is köszönetet szeretnénk mondani a tanulmány egy korábbi változatához fűzött különösen hasznos megjegyzéseirért.

globalizáció, amennyiben történeti perspektívában szemléljük, korántsem a gazdasági hatalom új, mindent magában foglaló rendszereként, hanem társadalmi és gazdasági gyakorlatok történetileg meghatározott, változó és vitatott együtteseként jelenik meg. Ugyanakkor:

„A város jövője [...] sokkal érdekesebb és kevésbé megjósolható, mint ahogy azt a lokális politikai eliteket elnyelő, rajtuk úthengerként átgázoló és a hatalomnélkülieket ide-oda tologató globális tőke »nagy elbeszélése« sugallja. [...] Ahelyett, hogy a világvárosokat a globális tőkeakkumuláció központi terepének tekintenénk, minden várost a határain kívül eső világgal fenntartott partikuláris kapcsolatainak a teljességében kell szemlélünk” (Smith 2001: 71).

A történeti szempont hangsúlyozását kiegészíthetjük Ley (2004) észrevételével, mely szerint a világvárosok meghatározó elemzéseit egyfajta gazdasági elfogultság, valamint a politikai és kulturális terület ezzel kapcsolatos háttérbe szorítása jellemzi. Ennek megfelelően Ley (2004: 162) a „globális beszéd” olyan típusú kiterjesztését tűzi ki célul, amelyben a kozmopolita, transznacionális tereket alkotó cselekvések és a mindennapi, megélt tapasztalatok is szerephez juthatnak; a „felülnézet” (i. m.: 154) ugyanis túlságosan gyakran jár együtt a globális városlakók hangjainak a mellőzésével. Tanulmányunk erre a típusú kritikára építve vizsgálja az Egyesült Királyság második legnagyobb metropoliszát, Birminghamet, a gazdasági globalizációnak azokat a formáit állítva középpontba, amelyek a városlakókon, történeteiken, társadalmi és kulturális hálózataikon alapulnak.

Birmingham rehabilitációs projektjei a 80-as és 90-es évek során a brit és észak-amerikai városfejlesztések általános trendjeinek megfelelően zászlóshajóprojekteken, illetve a középosztálybeli fogyasztás jövedelmező színtereinek a létrehozásán alapultak (Hubbard 1996; Henry és Passmore 1999). Amint azt Sandercock (2003) megjegyezte, a városközpont presztízsalapú rehabilitációja jelentős forrásokat vont el a város belső negyedeitől (l. még Loftman és Nevin 1999a, 1996b), amely végső soron a gazdasági, társadalmi és kulturális kirekesztés korábbi formáit termelte újra (utóbbiak ráadásul Birmingham esetében etnikai színezetet is kapnak). Társadalmi, gazdasági és kulturális marginalizációjuk, valamint a város reprezentációiból való kirekesztésük ellenére Birmingham etnikai kisebbségi közösségei mindig is a gazdasági életképesség és innováció forrásai voltak.

A tanulmány Birmingham világ gazdasági pozícióját próbálja újragondolni egy olyan beszámoló keretében, amely a transznacionális hálózatokban gyökerező (és azoknak köszönhetően burjánzó) gazdaság sajátosságait veszi alapul; más szóval azt a sajátosságot, amely a város multikulturális népességéből, valamint ennek a népességnek a város határain kívül eső világgal fenntartott kapcsolataiból adódik (l. Scott 2001). Szándékunk

tehát a globálisnak egy másféle, olyan típusú megértésére irányul, amely a gazdasági előnnyel, a határokon átívelő kapcsolatokban megjelenő transznacionalizmussal (l. Vertovec 1999, 2001), illetve a városokon belüli etnikai sokféleséggel hozható összefüggésbe. A globálisnak ebben az eltérő megértésében fontos közpolitikai következmények rejlenek, nem csupán a város gazdasági reprezentációjával, hanem a transznacionális hálózatok fejlődési lehetőségeivel és korlátaival kapcsolatban is. Jelentős ilyen irányú fejlemény, hogy Birmingham Városi Önkormányzata nemrég felismerte a városról alkotott stratégiai vízió „téralkotás” és „térmarketing” mentén történő újragondolásának szükségletét. Minderre annak az általánosabb erőfeszítésnek a részeként került sor, amellyel a városvezetés az elszegényedett és bevándorlók által lakott negyedeket a belvárosi gazdasággal próbálta összekapcsolni (Sandercock 2003).

Érveinket a következőkben olyan példákon keresztül bontjuk ki, amelyek egyfelől a Birmingham etnikai kisebbségei gazdasági tevékenységeinek sokféleségére és jelentőségére, másfelől azokra a távlatokra mutatnak rá, amelyek a város gazdasági fejlődése szempontjából e tevékenységekben rejlenek. Mondandónkat három transznacionális hálózat, a kínai üzleti hálózatok, az etnikai élelmiszeripar és a *bhangra*-zenei ipar példáján keresztül illusztráljuk. Bár elismerjük az etnicitásnak a globális kapitalizmus keretei között történő felértékelődéséből, illetve a multikulturalizmus kritikátlan dicsőítéséből fakadó problémákat, eredményeink azt sugallják, hogy Birmingham esetében a multikulturális gazdasági fejlődés működő példájával állunk szemben.

Mindemellett a Birminghamhez hasonló városokról való gondolkodásban egy *relacionalistább* szemléletmód térnyerését is szeretnénk bátorítani, felismerve, hogy ezek a helyszínek változatos népességük „*társadalmi kapcsolatainak artikulációi*” mentén érthetők meg (Massey 1994: 120). Ezen kapcsolatok egyaránt szerveződnek Birminghamen belül és nyúlnak annak határain túl, a várost általánosabb kapcsolatrendszerekhez, folyamatokhoz és helyszínekhez kötve (uo., l. még Amin 2004). Érvelésünk szerint a fogalmi keretek megalkotásának ez a módja politikai jelentőségű, ugyanis lehetővé teszi azoknak a feltételeknek a vizsgálatát, amelyek mellett az említett hálózatok a társadalmi jólét növeléséhez, vagy éppen a kizsákmányolás és kirekesztés (újra)termeléséhez járulnak hozzá.

KISEBBSÉGI ETNIKAI VÁLLALKOZÁSOK BIRMINGHAMBEN

Birmingham, mint „globális város” mindeddig alig kapott figyelmet, ugyanakkor a globális gazdaságban elfoglalt pozíciója olyan újfajta módokon fejlődik, amely gyakran kapcsolódik népessége nagy részének multikulturális, posztkoloniális és transznacionális jellegéhez. A

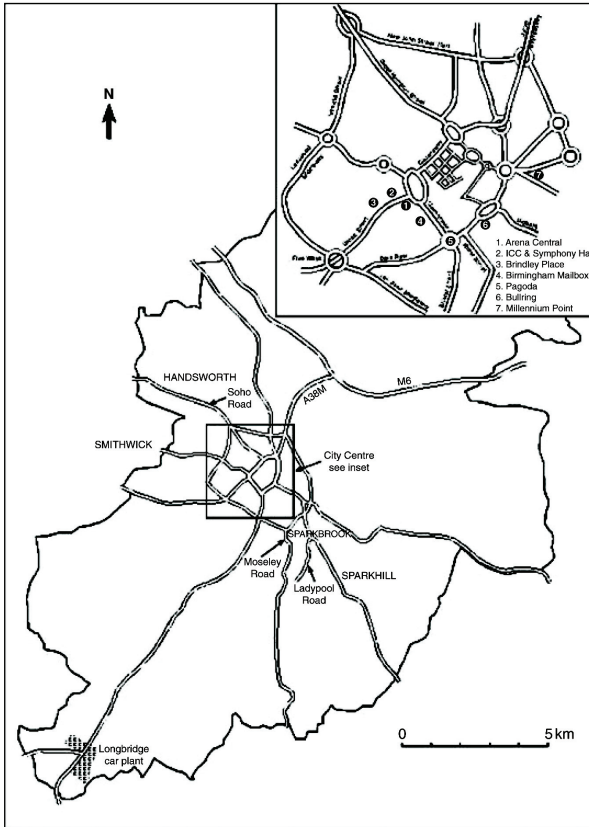
tengeren túlról érkező külföldi befektetések, a várost „a világ műhelyévé” avató történelmi (koloniális) kapcsolatok (Bryson et al. 1996), valamint posztkoloniális és egyéb migrációs útvonalai alapján Birminghamre joggal tekinthetünk multikulturális városként. A 2001-es népszámlálás adatai alapján a város lakosságának 24%-a nem „fehérként,” 19,5%-a pedig (több mint 190.000 ember) ázsiai/brit-ázsiaiként tekint magára (Office of National Statistics 2001). Az Egyesült Királyságban London kivételével West Midlands régióban a legalacsonyabb az önmagát fehérnek tartó népesség aránya (88,8%, a 90,9%-os országos átlaghoz képest), átlagon felüli viszont a fehér-ír, fehér és fekete kevert karibi, indiai, pakisztáni, bangladesi, és fekete karibi népesség aránya. (uo., l. még Barrett et al. 2000). Érvelésünk szerint ezt a sokféleséget erősségként, és ezzel együtt, a gazdasági fejlődéshez vezető útként kell tudnunk felismerni (Henry 1998; Henry és Passmore 1999; Henry et al. 2002).

Amennyiben azonban túl szeretnénk lépni a kortárs rehabilitációs sémák mögött meghúzódó hagyományos globális városképzeteken, milyen alternatív értékelés adható a város gazdasági életéről? Az etnicitással kapcsolatban elmondható, hogy Birmingham gazdaságát számos, látható vagy kevésbé látható etnikai-kisebbségi közösség hálózata építi, és szövi át. Birmingham „tengerentúli kínai” közössége például vezető szerepet játszik a városi ingatlanfejlesztésekben. Ugyanakkor Sparkbrook és Sparkhill környékén (l. 1. ábra) elterjedtek a pakisztáni bankok, és a közeljövőben itt nyílik a Brit Iszlám Bank (Islamic Bank of Britain Plc.) első Londonon kívüli fiókja is. A városban az Egyesült Királyság első Ír Üzleti Szövetségének a megalakulása ugyancsak arra utal, hogy Birmingham egyes gazdasági hálózatai elsősorban etnikai alapon azonosíthatók be (Griffin 1998). Bár a „fehér” gazdasági csoportok rendszerint nem etnikai terminusokban határozzák meg önmagukat, Birmingham ír üzleti közössége (amely minden ír eredetű, illetve Írországgal kereskedelmi vagy kulturális kapcsolatokat ápoló vállalkozást magában foglal) egy „kisebbségi fehér” tapasztalatokra alapozott etnikai identitást épít ki a maga számára, amelyben az írként való létezés explicit módon kapcsolódik össze a gazdasági előnyökkel.

Egyes árucikkek termelése, amint azt a későbbiekben az etnikai élelmiszerek és zenei stílusok tárgyalásakor látni fogjuk, ugyancsak (kisebbségi) városon belüli etnikai csoportokhoz köthető. Birmingham multikulturális és transznacionális gazdasági tevékenységei egy sor gazdasági ügyletre és termékre kiterjednek. Sparkhill környéke közismerten a dél-ázsiai ékszer, szári és más textilárúk kiskereskedelmének központja, és kevésbé közismert tény, de a város 300 sültfalboltjának 25%-át már 1989-ben a ciprusi görög halsütő hálózat irányította (Stewart 1989). Mára több mint 50 helál mészáros működik a városban, Birmingham Nemzeti Helál Központja a nem muszlim keresletnek, valamint a helál bébiételek európai exportjának köszönhetően pedig folyamatos növekedést mutat.

1. ábra

Birmingham városközpontja és a körülötte lévő gazdasági körzetek

A „birminghami *balti*”³ sikere még ennél is általánosabbnak mondható. West Midlands régió és Birmingham a kasmír *balti* termelésének és fogyasztásának világhíres központja, a brit-ázsiai kultúrának ezt a hibrid termékét az Egyesült Királyság más városaiba is exportálják. A *balti* Birmingham és a régió bevándorló népességének egy sajátos csoportjához kötődik, akik úgy definiálták újra ezt a hagyományos ételfajtát, hogy abban etnikai gyökereik egy sajátos nyugati városi életformával kapcsolódnak össze.

Habár kevés forrás áll rendelkezésünkre, néhány számadat (ami a népszámlálás korlátozott és merev etnikai kategóriáin alapul) azt sugallja, hogy Birmingham üzleti tevékenységeinek 33%-át etnikai kisebbségi közösségek tulajdonában álló vállalkozások

3 Curryk egytálétel, melyet kis, wokszerű acéledényben szolgálnak fel – a szerk.

bonyolítják le (The Economist 1998). Ezernyi lehetőség mutatkozik ezeknek az üzleti tevékenységeknek a továbbfejlesztésére. Az Eastern Foods például nemrég helál kínai ételeket dobott piacra olyan brit muszlimok számára, akik máskülönben nem tudnának kínai éttermekben étkezni (Birmingham Voice 2000). A fejlődés lehetőségeit példázza a Birmingham–Mirpur Baráti Társaság 1993-as megalakulása is (hozzávetőlegesen 90.000 birminghami lakos származik a Kasmír tartománybeli Mirpurból), amelyben mindkét város kereskedelmi kamarája képviselteti magát, és aktívan együttműködik a két város kereskedelmi kapcsolatainak fejlesztésében és kiterjesztésében. Többek között ennek a sajátos migrációs útvonalnak az elismerése tükröződik Shillam és Smith közösségi építésznek a többségben kasmíriak lakta Saltley és Small Heat negyedek fejlesztésére javasolt – rugalmas panel- és betonszerkezetes struktúrákon alapuló – „fúziós lakhatás” projektjében is (Glancey 1999). Mindemellett Birmingham Kereskedelmi Kamarája egy indiai információs technológiai szakemberek toborzására irányuló programban vesz részt Mumbaiban, ami bár elsősorban a lokális (és nemzeti) gazdaság képzett munkaerőhiányának a mérséklését célozza, lehetőséget nyit Birmingham számára a globális IT-hálózatokban elfoglalt pozíciójának növelésére is (BBC Midlands Today, Szeptember 7., 2000).⁴

A fent említett etnikai gazdasági tevékenységek Birmingham lakosainak folyamatosan változó, de történetileg meghatározható migrációs útvonalaira, a város gazdasági gyökerei pedig Birminghamnak az (európai) koloniális múltban betöltött központi szerepére vezethető vissza. A központi kérdés ezzel kapcsolatban pontosan az, hogy milyen mértékben lesz képes a város gazdasági jövője a gyarmati múltból és a multikulturális jelenből meríteni (Jacobs 1996; Fincher és Jacobs 1998; Sandercock 1998, 2003). A következőkben egyes etnikai alapú transznacionális hálózatokat, illetve kereskedelmi kapcsolatokat vizsgálunk meg közelebbről, kitérve arra is, hogy ezek a „globális városnak” milyen alternatív fogalmi meghatározását teszik lehetővé.

Az általunk vizsgált üzleti hálózatokat hagyományosan az „etnikai vállalkozás” címszó alatt szokták tárgyalni, többek között a „tartalék munkaerő”, „etnikai *niche*/enklávé”, „közvetítő kisebbség” elméleti modelljeiben, amelyek kivétel nélkül az etnikai vállalkozások „marginalitását” és „szuboptimális” működését hangsúlyozzák (Wilson és Portes 1985; Aldrich et al. 1984; Ward és Jenkins 1984; Ward 1985). A szakirodalomnak ez a része az etnicitást, explicit

4 Természetesen kritikusak is lehetnének azzal kapcsolatban, hogy mindez hogyan alakítja majd Mumbai globális IT-hálózatokban való jövőbeni helyzetét. Khadria (1999) Egyesült Államokba emigrált, tudásintenzív munkát végző indiaiak körében végzett kutatása azonban a migráció pozitív hatásait emeli ki, elsősorban azt, hogy a transznacionális kapcsolatok és együttműködés a „humán tőke” fejlődését, növekedését eredményezi a kibocsátó országban. A humán tőkének ez a visszatérése tekinthető az „agyelszívás második generációs hatásának” is.

vagy implicit módon, „a csoporton belüli és csoportközi interakciókat strukturáló minták egy lehetséges kimeneteleként” definiálja (Waldinger et al. 1990: 32), és gyakran kiemeli a versenyképességet támogató forrásokat (hálózatok, baráti kapcsolatok, család, közös érték-rendszer stb.), amelyeket a térbeli koncentrációra vezet vissza (Greene 1997).

Az etnikai üzleti hálózatok újabb megközelítései kiterjednek az „informális szektor” vizsgálatára is (Waldinger és Lapp 1993), amit gyakran „a harmadik világ első világba áramlásaként” ragadnak meg (Portes et al. 1998; Sassen 1994).⁵ Néhány újabb elemzés ugyanakkor kezdi elismerni a tér, és a tágabb értelemben vett intézményes kapcsolatok jelentőségét is (l. például Kloosterman et al. [1999] „kevert beágyazottság”-megközelítést). Összegezve ezeknek az irodalmaknak az eredményeit, Light és Gold (2000: 24-25) három fogalom mentén javasolja megragadni az Egyesült Államok „etnikai gazdaságának” különböző aspektusait. Az „etnikai tulajdonú gazdaság” fogalma olyan vállalkozásokra utal, amelyekben a tulajdonos, segítői és a foglalkoztatottak is azonos etnikumhoz tartoznak. Az „etnikai enklávé gazdaság” fogalma az előbbi típus térbeli szerveződését hangsúlyozza. Végül az „etnikai irányítású gazdaság” az azonos etnikumú alkalmazottak egyes iparágakban és foglalkozásokban végbemenő olyan mértékű klaszteresedésére utal, amely számukra jelentős gazdasági nyomásgyakorlást tesz lehetővé.

Bár nem vonjuk kétségbe e megközelítések analitikus (és politikai) erejét, amellelt érvelünk, hogy Birmingham globális gazdaságainak relacionális szempontú elemzése új perspektívába állítja az etnikai vállalkozások problémáját. Albrow (1997: 2) szerint például az etnikai vállalkozások versenyelőnye pontosan abból származhat, hogy olyan hálózatokra tudnak hagyatkozni, amelyek „egészen addig terjednek, amíg erőforrásaik engedik, illetve hogy ki akarják használni a rendelkezésükre álló kommunikációs lehetőségeket”. Ilyen értelemben a versenyelőny ugyanannyira lehet a transznacionális és nemzetközi kapcsolatok, mint az agglomeráció terméke; a bevándorló közösségek rendelkezésre álló erőforrásai egyaránt transznacionálisak és lokálisak.

Valóban, egyes diaszpóra-kapcsolatokra építő birminghami hálózatok transznacionális és lokális gazdasági tevékenysége képes egyedi és versenyképes termékek létrehozására. Ezt figyelembe véve szeretnénk elmozdulni azoktól az elképzelésektől, melyek az etnikai vállalkozások különleges, a „normálistól eltérő” jellegét hangsúlyozzák, és világossá tenni, hogy ezek a hálózatok Birminghamben egyre inkább az üzletvezetés megszokott módját jelentik. Nem a harmadik világ első világba áramlásáról van itt szó; az etnikai vállalkozások gazdasági tevékenysége sokkal inkább az „új termelési terek”, „hálózatok” és „árucikk-láncolatok” gazdaságföldrajzi fogalmaival írható le. Érvelésünk szerint Birmingham transznacionális gazdasági hálózatai két általánosabb megállapítást illusztrálnak. Először is, Werbner nyomán, a városi gazdaság relacionális jellegét emelik ki, amelyben:

5 Ennek az irodalomnak kiváló áttekintését nyújtja Ram és Jones (1998).

„[...] a teret fogalmilag nem territóriumként vagy meghatározható lokalitásként, hanem a különböző javak termelése és áramlása által hálózatosodott és társadalmilag kreált, vertikálisan és horizontálisan szerveződő csomópontokként kell megragadni” (Werbner 2001: 673).

Másodsorban a példáink arra mutatnak rá, hogy ezek a javak az önmagukban és önmagukért képviselt, relatív kulturális értékük mellett (l. Werbner 1999: 575) olyan gazdasági jelentőséggel is bírnak, ami egyre fontosabbá válik, és kellene, hogy váljon, a városi gazdaságok számára. Bár sokszor nehéz ezt hagyományos gazdasági fogalmakban mérni és megragadni, amellet érvelünk, hogy a transznacionális hálózatok a gazdasági érték új hibrid termékeit hozzák létre, melyeknek sajátos földrajzisa.

TRANSZNACIONÁLIS GAZDASÁGI HÁLÓZATOK BIRMINGHAMBEN

KÍNAI ÜZLETI HÁLÓZATOK

Bár Birmingham lakosságának csupán 1,2%-át teszi ki az önmagát kínainak tartó népesség (Office of National Statistics 2001), a városi önkormányzat már 1987-ben Kínai Negyednek nyilvánította a ma Kínai/Piaci Negyedként emlegetett övezetet. A negyed sajátos erőforrást jelent a város kínai közössége számára. Itt található Birmingham Kínai Ifjúsági Központja, a Kínai Közösségi Központ és a Kínai Udvar Üzleti Központ. Ezenkívül két egészségügyi központ, egy sor jogtanácsos, könyvelő, tanácsadó és valutaváltó, illetve számos kínai szupermarket és vendéglő van a negyedben – amely egyébként Birmingham lakói és látogatói számára, kissé problémás módon, de „egzotikus látványossággként” is szolgál egyben (Clive Jackson, BBC-interjú, 1997. szeptember 17.; idézi Dean [1997]). Más nagyobb városok kínai negyedeitől eltérően (Anderson 1998, 1990, 1991; Li 1994; Olds 1996; Mitchell 1997) a környék elsősorban nem lakóövezetként funkcionál, hanem a leromló belváros egy részének – kifejezetten etnikai karakter mentén történő – gazdasági fellendítése céljából jött létre.

A városközpont délkeleti részén fekvő Kínai Negyed rehabilitációja 1986-ban indult meg. Egyik első eredménye a Kínai Udvar, amely a negyed „orientalizációjának” jegyében egy háromemeletes raktárpépület „kínai tematika” mentén történő felújítását jelentette (Jackson, idézi Dean [1997]). A dekorációs részletek nagy többsége Kínából származott, a 60.000 pagodaszindelyt Hongkongból importálták, és minden kereskedelmi területet kínai vállalkozásoknak adtak ki. A Kínai Udvar felújítását követő tervek a környék további rehabilitációját, valamint helyi és tengerentúli kínai vállalkozások és ingatlanfejlesztők tőkéjének odavonzását célozták. A rehabilitáció második fázisát már nagyrészt a kínai magántőke

finanszírozta, és a kínai ingatlanbefektetőket tömörítő Anglo-Oriental Properties Ltd. kivitelezte. Az utóbbi években a Chung Ying és Chung Yang Kert vendéglőinek és más épületeknek a felújítása mellett, valamint Birmingham városának folyamatos pénzügyi támogatásával (3,2 millió angol fontos támogatás 1990-ben) a negyed fokozatos dzsentrifikációja zajlik.

1998-ban Wing Yip üzletember Birmingham városának ajándékozta a Pagodát (l. 1. ábra). Az ajándék, amelyet hajón szállítottak el Kínából, a negyed kapujaként szolgál, és a kínai közösség jelenlétét és jelentőségét hirdeti a városban (Chan 2002, 2005). Az üzletember a város északi részén fekvő Heartlands övezet rehabilitációs kezdeményezésében is részt vett; ez a negyed, amely kereskedelmi tevékenységeket, üzleti egységeket és létesítményeket kínál a helyi kínai közösség számára, ugyancsak alapvető fejlesztések színtere jelenleg (Deakin és Edwards 1993). Az 1990-as évek elején Wing Yip elsőként csatlakozott a negyed rehabilitációjához egy „fizess és vidd”-típusú (*cash and carry*) vállalkozás létrehozásával, majd a környező telkek felvásárlásán keresztül további kínai tulajdonú befektetések előtt nyitott utat. A negyed határjelölője ebben az esetben egy szintén Kínából származó, különleges anyagokból épített „Mennyei kapuja” lett.

Egyértelmű, hogy a Kínai Negyed gondolata összefügg az 1950-es és 1960-as években hagyományosan Birmingham vendéglátóiparában munkát vállaló hongkongi kínai bevándorlók migrációjával. Becslések szerint a város kínai népességének 80%-a az élelmiszeriparban dolgozik (Birmingham City Council 1996: 12), ami egyébként a kínai vendéglők és gyorsétermek piacának telítődése miatt, a közösség jelenlegi prosperitása mellett is jelentős kockázatokat rejt magában. Ugyanakkor Birmingham és az Egyesült Királyság kínai népességének növekedésével párhuzamosan olyan, London, Manchester és Hongkonghoz hasonló városokra is kiterjedő rokonsági hálózatok, családi és üzleti kapcsolatrendszerek alakultak ki, amelyek a vállalkozások számára lehetővé teszik a vendéglátó- és élelmiszeripari keretből való kilépést. Stephen Sham „helyi” tengerentúli üzletember vezetésével az Anglo-Oriental Properties Ltd. központi szerepet játszott a Kínai Negyed rehabilitációjában, míg Win Yip tevékenysége az ingatlanbefektetés mellett az élelmiszer-termelésre és -elosztásra is kiterjedt.

A 78 alkalmazottat foglalkoztató Wing Yip szupermarket egyike az Egyesült Királyság legnagyobb kínai bevásárlóközpontjainak, és egy sikeres nemzeti üzlethálózat része, amely Londonra, Edinburghra és Manchesterre is kiterjed (Keating 2000). Ezeknek a bevásárlóközpontoknak áruval való ellátása jelentős import-export hálózatot feltételez, Wing Yip vállalkozása pedig nagy részben a Kínával és környékével fenntartott kapcsolatokon alapul. A vállalkozás ugyanakkor már Wing Yip márkájú termékekkel is ellátja a fontosabb szupermarketeket. Irene Chu, Birmingham Kínai Társaságának tagja szerint a legtöbb helyi üzletember jelentős délkelet-ázsiai kapcsolatokkal rendelkezik, és ebből a régióból importálja a nem helyben gyártott nagybani és kiskereskedelem

forgalmazott kínai élelmiszerek legnagyobb részét (interjú, 1997. augusztus, idézi Dean [1997]). Elmondható tehát, hogy a Kínai Negyed felújítása partnerkapcsolatok és hálózatok olyan komplex formáin alapszik, amelyben a helyi és nemzeti kormányzat, számos kínai üzletember és ingatlanfejlesztő, valamint a kínai közösség tagjai is részt vesznek. Ez a hosszú távú folyamat ugyanakkor szembe is állítható azzal az ugyan újonnan, de annál intenzívebben jelentkező nemzet(köz)i kereskedelmi és ipari érdeklődéssel, amely Kína gazdasági növekedését figyeli.

A Hongkongból érkező újabb bevándorlási hullámoknak köszönhetően Birmingham a kínai népesség és tőke áramlásának fontos csomópontjává lépett elő. Ez az áramlás szakosított utazási ügynökségek megjelenését hozta magával, a nemrégiben megnyílt Kína Bank pedig kínai dialektusokat használva, és a Hongkongra jellemző szokásrend és gyakorlat szerint a helyi üzleti közösséget szolgálja.⁶ A hasonló vizsgálatok következtetéseivel összhangban (Redding 1990; Anderson 1991; Seagrave 1995; Thrift és Olds 1996; Weidenbaum és Hughes 1996; Yeung 1998; Yeung és Olds 2000) megállapítható, hogy Birmingham kínai üzleti közösségének sikere az etnicitásból és transznacionális kereskedelmi kapcsolatokból származó bizalmon és versenyelőnyön alapul. Másfelől a kereskedelmi tevékenység expanziója és a birminghami kínai üzleti közösség gazdasági horizontjának szélesedése a város számára is új befektetési formákat és globális kapcsolódási pontokat jelent. 2004-ben Birmingham volt a helyszíne a Kínai Szervezetek 12. Éves Európai Konferenciájának, amelyen több mint 400 küldött vett részt nem csak Európából és az Egyesült Királyságból, hanem Kínából, Szingapúrból, Malajziából és az Egyesült Államokból is.⁷

ETNIKAI ÉLELMISZERIPAR

A kínai konyha jól példázza a transznacionális kapcsolatok Birmingham etnikai élelmiszeriparának növekedésében játszott szerepét. Az országos és nemzetközi elosztásra szánt etnikai élelmiszerek termelése 1990 óta jelentős növekedést mutat (l. Asian Business

6 Ezekkel a kapcsolatokkal fonódik össze (bár nehezebben lekövethető), hogy Birmingham kínai lakói hogyan helyezik el magukat egy képzeletbeli transznacionális kínai közösségben. Dean (1997: 39) szerint, míg a viszonyulások természetesen személytől függők, a kínai üzletemberek nyilvános diskurzusa mindig is stratégiát támaszt talált abban a gondolatban, hogy a kínaiak különösen sikeres transznacionális állampolgárok. Ezzel természetesen elsősorban saját, rendkívül mobilis és más transznacionális kínaiakkal szoros kapcsolatokat ápoló pozíciójukra kívánnak utalni.

7 <http://www.minority4business.co.uk/connews.asp?renleewtsapf=1171>, 2004. október 4-én

Directory 2002, Business Register Birmingham 1997⁸), ami az „etnikai” éttermek városi koncentrációjához, szélesebb értelemben véve, a növekvő „intézményi sűrűséghez” köthető (Amin és Thrift 1994). A prosperáló etnikai éttermek kedvező környezetet biztosíthatnak az élelmiszeripar számára, amely ráadásul a jól bejáratott támogatói struktúrára is számíthat. Ezek a hálózatok beszállítókkal, üzleti segítséggel (pl. az Ázsiai Üzleti Társaság, a Bangladesi Élelmiszeripari Egyesület, az Ázsiai Balti Vendéglők Egyesülete), kereskedelmi kapcsolatokkal és képzett munkaerővel látják el az etnikai élelmiszerek gyártóit. Ezenkívül Birminghamban alakult ki egy az etnikai élelmiszerek szektorát célzó képzési struktúra is (nagyrészt a mára már megszűnt Kereskedelmi és Vállalkozási Tanácsnak köszönhetően), amelynek jó példája a helyi vállalkozások befektetéseit ösztönző Balti Üzleti Kezdeményezés.⁹ De hasonló kezdeményezéseket találunk a helyi kínai élelmiszerszektorban is. Wing Yip például a Birminghami Élelmiszeripari és Turizmus Főiskola (Birmingham College of Food and Tourism) keretein belül egy teljes munkaidős gyakorlati helyeket biztosító vendéglő működését támogatja, amely a nem kínai diákok számára is lehetővé teszi a kínai élelmiszergyártáshoz szükséges szakértelem elsajátítását. A főiskola emellett az East End Foods-dzal (l. alább) is tart fenn kapcsolatokat.

Ennek ellenére egyes szerzők továbbra is szkeptikusak a birminghami élelmiszeripar etnikai enklávéinak jövedelmezőségével kapcsolatban. Az afro-karibi vendéglőknek például a vállalkozások pénzügyi hátterének biztosításához számos nehézséggel kell megküzdeniük.¹⁰ A *balti*-éttermekkel kapcsolatos vizsgálatukban Ram et al. (2000) pedig elutasítja a gazdasági előnyt generáló etnikai enklávé gondolatát, és amellett érvel, hogy a *balti* vendéglátóipar működése marginális és szuboptimális, a verseny folyamatos egymás alá licitálásra készíti a *balti*-vendéglősöket, akik így nehezen tudnak profitot termelni. Míg a *balti*-éttermek esetében valóban ez a helyzet, Birmingham más élelmiszer-hálózatai eltérő képet mutatnak. Utóbbiak általában kevésbé láthatóak és fogyasztásorientáltak mint a baltit kínáló helyek, és ez nagyobb manőverezési és innovációs kapacitást tesz lehetővé. Néhányan transznacionális kapcsolataiknak köszönhetően kifejezetten „piacteremtőknek” nevezhetők.

8 Birmingham Cégjegyzéke (Business Register Birmingham 1997) 18 ételgyártó és nagybani kereskedő vállalatot sorol fel, amelyek egy sor olyan termékre specializálódtak, mint a fagyasztott balti, ecetes gyümölcs, kenyér, halál élelmiszerek és édességek. Az Asian Business Directory (1997/1998) további kilenc vállalkozást említ, a sajtó beszámolója szerint pedig legalább tíz újabb ételgyártó vállalkozás létesült 1998 óta (l. Birmingham Voice 1999b, 2000).

9 Interjú Helen Rodway-jel, Birmingham Kereskedelmi és Vállalkozási Tanácsa, 1998. szeptember 18.

10 Cline-Cole személyes közlése, Dél-Afrikai Tudományok Központja, Birmingham-i Egyetem (l. még Smallbone et al. 2001).

Utóbbira példa az 1972-ben családi vállalkozásként alapított East End Foods, ez a nagybani és kiskereskedelmi formában is működő élelmiszer- és fűszerbolt, amely ma az Egyesült Királyság legnagyobb indiai élelmiszer (főként hüvelyesek, rizs, lencse, bab, borsó, fűszerek, csatnik és savanyúságok) import-exportőre (Ind 1998). A cég 130 alkalmazottat foglalkoztat a Digbeth-ben és Smethwickben található telephelyein, 2003–2004-ben 90 millió font értékű forgalmat bonyolított le,¹¹ 2004-ben pedig 91. helyezést ért el az Egyesült Királyság legnagyobb étel- és italgyártó vállalatának 100-as listáján.¹² A vállalkozás kis, ázsiai és európai ügyfeleket célzó fűszerüzletként indult, kevés saját tőkével és ázsiai beszállítóktól származó jelentős hitellel. Induláskor indiai termékek forgalmazására specializálódott, de hamar szélesítette a választékát. Jelenleg több mint 500 terméket importál és csomagol újra, és több mint 1150-féle indiai élelmiszert kínál.¹³ A vállalat méltán dicsért exportteljesítményét jellemzi, hogy 2003–2004-ben 5 millió font értékű árut adott el az EU-ban, 2004–2005-ben pedig 40%-os exportnövekedésre számíthatott. Amint azt Dennis MacShane, az Egyesült Királyság Kormányának Európaügyi Minisztere nemrég megjegyezte:

„Az olyan újítók, mint az East End Foods, rést tudnak vágni maguknak az európai közös piacon. Örömmel tölt el, hogy exportálnak valamit a brit sokféleségből a kontinensre is.”¹⁴

A cég az EU-n kívül Kanadába és az Egyesült Államokba is exportál, beszállítói kapcsolatai pedig elérik Ausztráliát és Új-Zélandot.

Az East End Foods sikerét Indiából importált ázsiai élelmiszerek kis mennyiségekben való újracsomagolása és saját márkanév alatt történő értékesítése alapozta meg. Az etnikai termékek iránti kereslet elsősorban nagy bevásárlóközpontokban történő növekedése, a cég forgalmát is megnövelte. A vállalkozás gyökereit ugyanakkor a transznacionális kapcsolatok jelentik (Indiával fenntartott kereskedelmi kapcsolatok, az indiai-szikh diaszpóra, valamint családi és baráti kapcsolatok), és az a kulturális tudás, ami alapján az etnikai élelmiszerpiacot meghódítani képes, hiánypótló termékeket tudott értékesíteni. Az újracsomagolási módszer rendkívül sikeresnek bizonyult, a saját márkanév alatt futó termékek jelenleg a cég teljes forgalmának egyharmadát teszik ki. A vállalkozás sikeréhez hozzájárult mind az ázsiai tulajdonú kiskereskedések elszaporodása, mind az európai piac kiszélesedése. Bár a nagybani értékesítést a kiskereskedelmi ügyfelek kiszolgálása érdekében „fizess és

11 <http://www.bci.org.uk/jointhechamber/press%20releases>, 2004. október 1-jén.

12 <http://www.top500.de/g0021539.htm>, 2004. október 1-jén.

13 <http://www.eastendfoods.co.uk/eastindex.htm>, 2004. október 1-jén.

14 <http://www.bci.org.uk/jointhechamber/press%20releases>, 2004. október 1-jén.

vidd” típusú értékesítéssel is kiegészítették, az ázsiai élelmiszerek fő piacát továbbra is az Egyesült Királyság és Európa nagy szupermarketláncai jelentik.

Birmingham növekvő élelmiszeriparának sikerét számos további példa illusztrálja. A Wine and Dine eredetileg görög étteremként indult, és a fogyasztói igényekre reagálva kezdett el egytálételeket és mártásokat forgalmazni. Jelenleg az Egyesült Királyság kiskereskedelmi fagyasztott salátaöntet-piacának 40%-át látja el, az előállítás főtevékenységévé vált, közel 100 embert foglalkoztat, kereskedelmi forgalma pedig 1996 és 1999 között 2,9 millió fontról 6 millió fontra nőtt (Birmingham Voice 1999b). A Smethwickben található Sunrise Bakery nyugat-indiai élelmiszertermelő és -feldolgozó családi vállalkozás, amely 1970 óta Midlands régióban, Észak-Angliában, Londonban és Délkelet-Angliában is aktív. Birmingham újonnan megjelenő élelmiszergyártói között tarthatjuk számon a friss és fagyasztott készételeket előállító Spice Time-ot és a King Spice-t, a karibi ínycsiklogásokra és süteményekre szakosodott Cleone Foodst (amely 2002 óta az ország leggyorsabban növekedő vállalkozásainak 100-as listáján is jelen van),¹⁵ a Chocolate Temptationst, és az Egyesült Királyság legnagyobb friss pappadum¹⁶-előállítóját, a BABA Enterprisest. De ugyancsak ide sorolható a karibi édes kenyereket és könnyű ételeket kínáló Bakes, a Raja Frozen Foods, a világ legnagyobb baltifagyalt-választékával rendelkező Euro Ice Cream, valamint az egzotikus fűszereket és alapanyagokat importáló Giro Foods is.

Ezeknek a vállalkozásoknak a nagy többsége családi tulajdonú, önfoglalkoztató, és relatíve kisméretű, kevesebb mint 20 alkalmazottal. Saját etnikai csoportjuk fogyasztási szokásaival kapcsolatos ismereteikre, valamint családi és közösségi segítő struktúrára alapozva Birmingham élelmiszeriparának ezen szereplői egy olyan *niche*-piacot céloznak meg, amely egyrészt az etnikai csoport tagjaiból, másrészt azokból áll, akik hajlandóak saját kultúrájukon kívüli ételekbe is belekóstolni. Ezzel együtt az iparágat magasfokú innováció is jellemzi: számos birminghami vállalkozás készít olyan speciális ételeket is, mint az indiai esküvői édesség, vagy a helál kínai hús és bébiétel. Mindemellett, amint az az East Ends Foods példáján is látható, köszönhetően az etnikai élelmiszerek, és különösen az indiai készételek iránti kereslet növekedésének a brit és európai szupermarketekben az utóbbi évek a termelés növekedését hozták. Ennek megfelelően a speciális ételeket az európai ízlésekhez igazítják (Financial Times Food Business, 1998. július). Ugyanakkor a tény, hogy az etnikai élelmiszerek egyre inkább elérhetővé válnak az európai szupermarketekben, olyan helyeken is elkezdhet növekedni a kereslet, ahol eddig a pakisztáni és indiai

15 <http://www.sbs.gov.uk/default.php?page=/socialenterprise/awards/inncity100.php>, 2004. október 1.

16 Ropogós indiai lepény – *a szerk.*

éttermeknek még nem sikerült megvetni a lábukat. Ez a birminghami gyártók nemzetközi exportlehetőségeit tovább növelheti. Az etnikai élelmiszeripar szereplői pedig lokális és transznacionális kapcsolataik, családi, etnikai és más típusú üzleti kötődéseik révén várhatóan képessé válnak a kereskedelmi korlátok leküzdésére és versenyelőnyük megtartására a területen (I. Bates 1985; Mitchell 1993). Végso soron ezeknek a transznacionális kapcsolatoknak köszönhető, hogy Birmingham „a kiváló minőségű etnikai élelmiszerek kínálatának világszintű központjává” válhatott (Paul Spooner, Gazdasági Fejlődés Igazgató, Birmingham Voice 2000: 3).

A BHANGRA-ZENEI IPAR

Birmingham *bhangra*-zenei ipara újabb példája annak a gazdasági transznacionalizmusnak, amely hozzájárulhat a városi gazdaságról alkotott kép újragondolásához. Az utóbbi években egyre több olyan tanulmány születik, amely a zene kultúrpolitikáját, ezen belül is különböző zenei stílusok fogyasztását tárgyalja. Ezekben a megközelítésekben a zene a kizsákmányolással és kisajátítással való szembeszállás és a faji alapú hatalmi viszonyok artikulációjaként jelenik meg (Jackson 1989; Burnett 1996). Amennyiben azonban a zeneipart tekintve is a termelésre fókuszálunk, különösen Birmingham esetében, úgy ez a történet is szólhat az innovációról, a zenei és kulturális egyvelegekről valamint a transznacionalizmusról. A birminghami zeneipar pont attól tudott jelentőssé válni, hogy kisebbségi etnikai csoportok képviselői prominens szerepet vállaltak benne. Bár valóban, komoly hiány tapasztalható a brit ázsiaiak zenei kultúrákban való részvételének hosszú történetét feldolgozó írástól (Back 1996: 227-228), a zeneipar termelői oldalán való közreműködésük talán még inkább elhanyagolt.

A *bhangra* a dinamikus fekete zenei kultúrák részét képezi, és elválaszthatatlan azoktól a lokális multikulturális városi terektől, amelyek döntően befolyásolták hangzásvilágának kialakulását. Éppen ezért lényegesen különbözik az úgynevezett „világzenétől”, amelyet gyakran hoznak összefüggésbe az egzotikus zenei formák fehér középosztálybeli tárgyasításával, kategorizálásával és kisajátításával. A brit *bhangra* a Dél-Ázsiából és Kelet-Afrikából a 60-as években az Egyesült Királyságba érkező pandzsábi csoportok néptáncának és népzenejének hagyományosabb formáiból alakult ki. A műfaj a 80-as évek közepén a második generációs dél-ázsiai brit zenészek körében jelent meg, elsősorban Birminghamban és London nyugati részén. A modern technológia és városi hangzás keveredik benne a pandzsábi költészettel és tradicionális dalszövegekkel, akrobatikus táncelemekkel és a *bhaisakhi* szüreti fesztivál ünneplésével kétfenekű dobok robusztus és energikus tagolt ritmusára (az eredetileg használt *dhol*-t mára a *thumbi* és a *dholak* váltotta fel). Míg a 80-as évek során az önmagukra dél-ázsiai britként tekintő fiatalok kulturális identitásának megalkotásában játszott fontos szerepet, a 90-es évekre számos más zenei stílussal vegyült

(ragga, reggae, rap, soul, jazzfunk, rock, hiphop, pop), tükrözve egyrészt a dél-ázsiai britek ekkori tapasztalatait, másrészt a mainstream toplistákban való áttörés vágyát. A műfaj olyan újabb és divatosabb poszt-*bhangra* és Asian Kool formák előzményének is tekinthető, amelyeket a mainstream kultúra kevésbé marginalizált, és amelyek mára egy élettel és feltörekvő brit-ázsiai városi ifjúsági kultúra részét képezik.

Bár számtalan brit dél-ázsiai hallgat más városokban (különösen Londonban) is *bhangra* zenét, egyértelműen Birmingham ennek a műfajnak a kulturális fővárosa (Dudrah 1998). Becslések szerint innen származik az Egyesült Királyság *bhangra* zenéjének 90%-a,¹⁷ A város többek között olyan nemzetközileg is elismert csoportoknak és művészeknek ad otthont, mint Bhujangy, Safri Boys, Apna Group (volt Apna Sangeet), Apache Indian és Malkit Singh, valamint számos nagy lemezkiadó és -terjesztő iroda. Utóbbiak közül megemlíthetjük az 1970-ben, Moseley-ben alapított Oriental Star Agencyt, amelyhez olyan világhírű énekesek köthetők, mint Bally Sagoo és Ustad Nusrat Fateh Ali Khan (mindketten szerepeltek nemrég a *Sunday Times* minden idők legnagyobb zenészeit tartalmazó 100-as listáján¹⁸). Egy másik példa a Moviebox, amely indiai és pakisztáni zenét forgalmazó zene- és videokölcsönzőként indult 1985-ben Small Heath-ben. Mára az Egyesült Királyság egyik legnagyobb ázsiai zeneforgalmazója, 1995 óta rendelkezik saját lemezkiadóval, amelyhez a Band Baja Boys és a B21 is tartoznak.¹⁹ További jelentős lemezkiadó irodák az 1991-ben Moseley-ben alapított Natural Records, a smethwicki Hi-Tech, a handsworth-i Music World/Rainbow, és az ugyancsak handsworth-i, korábban Roma tulajdonban lévő Mega Music. Ezek a kiadók és a Bally Sagoo, illetve Malkit Singhhez hasonló művészek olyan népszerű filmek filmzenéjén keresztül tettek szert jelentős nemzetközi közönségre, mint például a 2002-es *Csavad be, mint Beckham*.

Birmingham az új albumok előállítása, valamint egy virágzó DJ-kultúra szempontjából is központnak számít. Az elmúlt években olyan új formációk jelentek meg, mint a D/I/P, XLNC, Achanak, Ahista, Anakhi, East-West Connection és az Avtar Maniac (a Natural Recordsnál), valamint a B21, DCS, Pardesi, Golden Star és Midland Boyz. Az olyan művészek, mint Malkit Singh, rendkívüli népszerűsége tettek szert Ázsiában, Kanadában, az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, és még az ausztrál indiai közösségben is (Mitchell 1996: 61). Ezenkívül a város egy sor országosan és nemzetközileg elismert producernek és művésznek ad otthont, akik közül Harjinder Boparai az egyik leghíresebb. Boparai számos birminghami bhangraművészek volt a producere, többek között a Safri Boysnak, Apache Indiannek, Anakhinek és Malkit Singhnek. 1996-ban a Warner Chapell Hillhez szerződött le,

17 http://www.bbc.co.uk/birmingham/capital_of_culture/highlights.shtml, 2004. október 1.

18 <http://www.osa.co.uk/>, 2004. október 1.

19 <http://www.movieboxonline.co.uk/>, 2004. október 1.

valamint létrehozta saját produkciós irodáját, a HSB Productionst. A mai napig 26 tévésorozatnak készített főcímdalt, valamint zenét (BBC, független és Sky Digital tévéadók olyan sorozatainak, mint a *Network East, East, Bollywood or Bust, Asia 2, Flavours of India, Safe Tv, Big Talk*), és számos országos és regionális BBC-rádióadóval működött együtt. Ugyanakkor a nemzetközi szinten is aktív, gyártott zenét a kanadai tévének és rádióknak, valamint 1999-ben Szingapúrba terjesztette ki a HSB Production működését.²⁰

Dudrah (1998: 20-21) szerint a művészek, a zenei tehetség és a produkciós tapasztalat koncentrációja Birminghamben, valamint a brit *bhangra* növekvő népszerűsége (növekvő számú élő koncertek és privát események) a kulturális termelés és zeneipar egy sajátos formájának kialakulásához járulnak hozzá. Mégis, annak ellenére, hogy a *bhangra* zene relatív olcsó áron hatalmas eladási arányokat produkál, illetve jelentős transznacionális import- és exportáramlás részévé válik, a mainstream zenei szaksajtóban mellőzött marad (vagy éppen megőrzi a hozzá kapcsolódó sztereotípiákat), kereskedelme és terjesztése pedig nem éri el a kívánt szintet. Az ágazat gazdasági infrastruktúráját még mindig számos ellentmondás terheli (Banerji és Baumann 1990: 148). Gyakran maguk a zenészek gyártják az albumokat, és az ipar nagy része továbbra is viszonylag amatőr módon működik (Dudrah 1998).

Minderre a produkciós tevékenység Indiába való kihelyezése jelenthet egy alternatívát. Malkit Singh és a Handsworth-ban működő Golden Star volt az úttörője ennek a megoldásnak, amely a produkciók számára sikeresen biztosított lelkes közönséget úgy az Egyesült Királyságban, mint Indiában. Singhnek ráadásul fontos szerepe volt a minőség megőrzését célzó iparági tőkebefektetésekben is. Bár ez magasabb kereskedelmi árat eredményezett (Singh első öt albumát 2,50 fontos áron forgalmazták, a későbbieket 4 fontos áron, míg a 2003-as, legutóbbi albumát 10 fontos áron), a kiadók és művészek egyre inkább kezdik felismerni a tőkeinjekció szükségességét.²¹ Ebbe az irányba mutat Birmingham Város Önkormányzatának az a kezdeményezése is, amely a Handsworth övezetet (l. 1. ábra) pandzsábi kulturális övezetté nyilvánítaná, és ami a helyi vállalkozások, beleértve a zeneipart, megfelelő támogatásával járna együtt (Birmingham City Council 1996: 59).

A *bhangra* zenészek professzionalizálódásában a kalózkodás továbbra is komoly akadály. Ráadásul az esküvőkön és klubokban fellépő DJ-k alacsonyabb árai miatt már népszerűbbek a hagyományos formációknál, ez pedig a zenekarokra kedvezőtlenül hat, és sok esetben új tehetségeket térít el erről a pályáról (Boparai, személyes közlés).

20 Személyes közlés, l. még <http://www.hsb-productions.co.uk/>, 2004. október 1.

21 Harjinder Boparai interjúja Malkit Singhgel, <http://www.hsb-productions.co.uk/Malkit3.htm>, 2004. október 1.

Ugyanakkor számos zenekarnak sikerült professzionalizálódnia és jelentős nemzetközi előadónak válnia. A birminghami Apache Indian (aka Steve Kapur) volt az első dél-ázsiai brit zenész, akinek sikerült 1993-ban betörnie az Egyesült Királyság mainstream toplistáiba. Ő ma már nemzetközi sztár, s bár nem tartja magát *bhanghra* zenésznek, a raggát, rapet és reggae-t ötvözi a *bhangrával* és a poppal. Apache zenéje jól tükrözi Birmingham zenei színterének hibrid és fúziós jellegét, ugyanakkor a város dinamikus kultúrájának, és az ezt megalapozó transznacionális kapcsolatoknak is a szimbóluma (I. Back és Nayak 1993).

Birmingham *bhangra*-szcénája egy integrált kereskedelmi közösség, amely erős támogatói hálózattal rendelkezik. A transznacionális hálózatok jelentőségét jól mutatja a birminghami Bally Sagoo producer esete, aki nyugati *sampling* és remix technológiákat használva bombayi filmzenéket remixel, és zenéje eljut a nyugati és a szubkontinensi közönséghez is - utóbbiakhoz a terjesztőóriás Sonyval kötött szerződése alapján. Sharma (1996:27) szerint az a tény, hogy a nyugaton gyártott bombayi zene szatelliten és kereskedelmi csatornákon keresztül egyre inkább elérhető Dél-Ázsiában is, az indiai zenei kultúra új formáinak kialakulását eredményezi, ez pedig a nyugati városi ázsiai zenére is hatással van. A *bhangráról* tehát elmondható, hogy egy olyan hibrid zenei forma, amely Birminghamet transznacionális kulturális és gazdasági hálózatokon belül pozicionálja. Egyes adatok ráadásul arra is utalnak, hogy ez a kulturális iparág egyre inkább kiterjed más médiaformákra is. Ezt példázzák a birminghami Asia 1 tv-stúdiók, az európai pandzsábit beszélő közösségek számára létrejött digitális tévéadók, amelyek a Delhiben található ANI/Reuterssel, valamint a B-Sky-B indiai leányvállalatával, a Starral is partnerkapcsolatban állnak (Birmingham Voice 1999a).

A TRANSZNACIONALIZMUS PROBLEMATIZÁLÁSA

Természetesen az etnicitás és hibriditás kritikát nélkülöző ünneplése, valamint a gazdasági transznacionalizmus lehetőségeivel kapcsolatos túlzott optimizmus nem teljesen veszélytelen dolog, különösen, ha a globális kapitalizmus polarizációs hatásait is figyelembe vesszük. Sharma (1996: 29) szerint a Bally Sagoo-hoz hasonló brit ázsiaiak olyan globális óriások általi promóciója, mint a Sony, jól példázza a migrációnak a globális kapitalizmus posztkoloniális diskurzusaiban játszott fontos szerepét:

„A nyugati akadémiai világ avantgárd csoportjainak azon legújabb hulláma, mely a marginális kultúrák tanulmányozása felé fordul, elmulasztja az újrászervezett kapitalizmus elnyomó dinamikájával való tényleges számvetést. [...] A hibrid etnikai kultúrák dicsőítése elkendőzi a nyugati értelmiségi tudás episztemológiai

erőszaktevését [...] [ami] »más« kultúrákat a fejlődés »áldozataiként«, a turizmus eszközeként, migráns munkaerőként és a multikulturalizmus színes szereplőiként bemutatva, esszencialista és »hagyományőrző« módon merev struktúrákba redukálja azokat, a hibriditásnak pedig annak ürügyén tulajdonít értéket, hogy az a kérdéses kultúrák emancipált Nyugattal való találkozását jelenti.”

Világos, hogy a birminghami kínai bevándorlók üzleti közösségének sikere, a város etnikai élelmiszeriparának az életképessége, vagy a pandzsábi zenészek és producerek populáris kultúrában való térnyerése nem fedheti el a bevándorlók világszinten tapasztalható nehéz helyzetét (Lipsitz 1997). Az is egyértelműen megállapítható, hogy Birmingham multietnikus gazdaságát még mindig az alacsony bérezés, a rossz munkakörülmények és a rasszizmus jellemzi. Ugyanabban a szektorban dolgozó, különböző etnikumú embereknek nagyon gyakran igencsak eltérő tapasztalataik vannak. Smallbone et al. (2001) például az afrikai-karibi vendégglósok pénzügyi és üzleti segítséghez jutásának nehézségeire hívja fel a figyelmet, szemben a kínai és fehér vendégglósok relatíve kedvező helyzetével. De nem szabad homogenizálnunk az egyazon etnikai csoportba tartozó emberek osztály- és nemi szempontból különböző tapasztalatait sem; a városi élet valósága valószínűleg teljesen más a jómódú kínai ingatlanfejlesztők és a gyorséttermi dolgozók számára. Ráadásul a transznacionalizmus ki is élezheti azt a már eddig is létező intenzív versenyt, amivel például az ázsiai ruhagyártóknak kell szembesülniük, és ami akár a kevésbé formális munkavégzésre való jelentősebb áttérést is eredményezheti.

Azért sem árt némi óvatosság a diaszpóra, migráció és hibriditás szerepének túlértékelésével kapcsolatban, mert a nem nyugati kultúrák interpretációja továbbra is a harmadik világ és a Nyugat találkozásának keretei között zajlik. A hibrid etnikai kultúrák felértékelése és ünneplése továbbra is kiegészül a „hagyományőrző kultúrák” marginalizációjával, sem a kolonális találkozás formája, sem a globalizáció kulturális logikája nem kérdőjelezi meg. Az sem kétséges, hogy a rasszizmus még mindig jelentősen korlátozza az Egyesült Királyságban a foglalkoztatottságot, ez pedig a kisebbségi etnikai csoportokban az önfoglalkoztatók magas arányához vezet (Metcalfe et al. 1996; Mason 2003). Birmingham kisebbségi-etnikai csoportjai nehezebben férnek hozzá minőségi munkahelyekhez, üzleti vállalkozásaikhoz pedig különleges támogatásra van szükségük; miközben nagyobb valószínűséggel érinti őket az alacsony bérezés és munkanélküliség problémája (Killeen 1999).²²

22 1998-ban az etnikai kisebbségi népességet tömörítő negyedekben volt a legmagasabb a munkanélküliek aránya: Astonban 23,4%, Handsworth-ben 19,1%, Ladywoodban 21,3%, Nechellsben 19,7%, Small Heath-ben 16,5%, Sohóban 16,3%, Sparbrookban 25,3%, Sparkhillben 17,1%. A pakisztáni/bangladesi alkalmazottak 49%-a ráadásul 4,50 fontos órabérért dolgozik, míg a fehérek között ez az arány csak 31% (Killeen 1999).

A migráció és a transznacionális tapasztalatok ugyanakkor a nemi viszonyrendszerekbe is mélyen beágyazottak. Bár Salih (2001) szerint a globális mobilitáshoz való hozzáférést egyértelmű egyenlőtlenségek jellemzik ebből a szempontból, a transznacionalizmus irodalma általában eltekint a nemzetállami és gazdasági struktúrák működésének társadalmi nemi szempontú aspektusaitól (vö. Willis és Yeoh 2000; Fourn és Schiller 2001; Robins és Aksoy 2001). A transznacionális közegek nem csupán a migránsok globális gazdasági rendszerben való sebezhetőségétől függnék, de olyan sajátos kulturális és normatív korlátok is jellemzik, amelyek gyakran a nők alárendelését szolgálják. Az említett problémákat, illetve azt a tényt figyelembe véve, hogy a gazdasági transznacionalizmus gyakran éppen a társadalmi-gazdasági integráció akadályaira adott válaszreakció, talán van abban némi ironia, hogy Birmingham népességének sokfélesége, illetve transznacionális hálózatokban elfoglalt helyzete az, ami a város gazdasági jövőjének egyik fontos eleme lehet.

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány Birminghamet egy relacionális megközelítés nyomán olyan multietnikus városként próbálta értelmezni, amelynek lakói a város határain túlnyúló, régóta meglévő kapcsolatrendszerekbe ágyazódnak (Smith 2001). A relacionális perspektíva egyben eltávolodás a térnek az etnikai vállalkozókról szóló irodalomban igen elterjedt, korlátozott koncepciójától is. Birmingham általunk leírt hálózatai – a kínai üzleti hálózatok, az etnikai élelmiszeripar és a *bhangra*-zenei ipar – három dolgot illusztrálnak. Egyrészt azt, hogy a tőkebefektetés különböző formái, mint például a munkaerő, (multi)kulturális formákat öltenek, és ez sajátos kulturális színezetű eredményekhez vezethet. Másrészt azt, hogy a „diaszpóra” központi szerepet játszik a (multikulturális) tőke befektetési stratégiáiban; más szóval, a befektetések, illetve a kibocsátó közösséghez történő visszacsatolás olyan transznacionális etnikai közösségeken alapú hálózatokban valósulnak meg, amelyek a fejlett piacgazdaságokban szaktudást és piacot egyaránt képesek biztosítani a termékek számára. Birmingham multikulturális városként a globális diaszpórák egyik ilyen találkozóhelye. Harmadrészt, a kulturális szférának a lokális és globális közötti kapcsolatok megértésében, valamint a cselekvések olyan formáinak feltárásában, amelyeket a globális városokról, és különösen a Birmingham rehabilitációjáról szóló hagyományos gazdaságalapú narratívák általában mellőznek, kiemelt jelentősége van. Amennyiben komolyan vesszük a Smith (2001) és Ley (2004) által megfogalmazott érveket, Birmingham valóban egy sajátos globális városnak tekinthető. Ez a sajátossága azonban nem a mostani, igen jelentős presztízs-növelő városrehabilitációs projekteknek, vagy a várost „Európa Találkozóhelyeként” aposztrofáló marketing-szlogeneknek köszönhető, hanem a városalakók Európán túlra, Ázsiáig és a Csendes-óceán partvidékéig nyúló diaszporikus és transznacionális (gazdasági) gyökereinek.

Az azonban kérdés marad, hogy lehetséges-e úgy versenylőnyt szerezni, hogy az kevésbé legyen kirekesztő, és hogy az a munkásosztálybeli és kisebbségi etnikai közösségek anyagi jólétét is növelje. Valójában a kritikus kérdést ez jelenti a Birminghamhez hasonló multikulturális és posztkoloniális városok számára, amelyek továbbra is az ipari szerkezet átalakulásának társadalmi és gazdasági hatásaival küzdenek. Birmingham multikulturalizmusát és transznacionális hálózatokban elfoglalt pozícióját egyre többen a folyamatos gazdasági fejlődés lényeges elemeként ismerik el. A városi önkormányzat központi szerepet vállalt a Hurst Street környékén felépülő Kínai Negyed létrehozásában, és egy *balti* negyed építését tervezi Sparkbrook/Sparkhill környékén. Emellett számos etnikai közösségi fórum is kialakult a gazdaságfejlesztési hivatalnokok részvételével. Az említett kezdeményezések jól tükrözik a Városi Önkormányzat Gazdasági Stratégiai Jövőképéről szóló 1998-as dokumentum konkrét állásfoglalását a multikulturális gazdasági fejlesztéssel kapcsolatban, 2000 elején pedig a város kinevezte első afrikai-keleti üzleti fejlesztésekért felelős menedzserét is. Ennek ellenére továbbra is vannak aggodalomra okot adó mozzanatok. Először is az ilyen típusú közpolitikai beavatkozásokban benne rejlik a lehetőség, hogy az etnicitás és multikulturalizmus partikuláris, rögzített változatát hozzák létre. Másodsor, nem világos, hogy a közpolitika hogyan fogja kezelni a kisebbségi etnikai vállalkozások gyakran említett vonakodását az üzleti támogatások mainstream rendszerében való részvételétől (Ram és Smallbone 2002). Harmadsor, amint azt Ram et al. (2000) munkája is mutatja, semmi sem utal arra, hogy az etnikai kisebbségi vállalkozások ne vennének részt a nemi és osztályalapú kizsákmányolásban. Ezért különösen fontos, hogy azzal együtt, hogy elismerjük a kisebbségi etnikai hálózatok jelentőségét a városi gazdaság relacionális módon való megragadhatóságában, kritikus szemmel is tudjuk kísérni működésüket.

További kutatásokra lenne szükség annak megállapításához, hogy a transznacionális hálózatok globalizálódásukkal hogyan jelenthetnek olyan versenylőnyt a különböző városok és régiók számára, ami képes a gazdasági fejlődés mainstream, neoliberális formáihoz kapcsolódó társadalmi és gazdasági polarizáció ellenében is hatni. Más szóval a kérdés az, hogy ezek a transznacionális hálózatok milyen feltételek mellett járulnak hozzá egy progresszív társadalmi-gazdasági változáshoz az egyének rasszizmus, kirekesztés és kizsákmányolás által sújtott etnikai enklávékba való bezárása helyett. Milyen lehetőségei és korlátai vannak ezeknek a hálózatoknak, mint a társadalmi cselekvés és társadalmi tőke forrásainak? Néhány újabb, elsősorban az ázsiai élelmiszerekhez és divathoz hasonló specifikus árucikkhálózatokat követő kutatásban már ezek a témák is megjelennek (l. pl. Hardhill és Raghuram 1998; Crang et al. 2000, 2003; Dwyer és Jackson 2003; Werbner 1999, 2001; Cook és Harrison 2003). Werbner (1999: 548) számára például az árucikkekre való fókuszálás olyan politikai stratégiát jelent, amely megengedi, hogy „eltávolodjunk a különböző etnikai csoportokról és kultúrákról szóló bosszantó sztereotípiáktól”. Az árucikkek, és az

árucikkek áramlását lehetővé tevő hálózatokra irányuló figyelem, elméletileg, a multikulturális városokról és ezek nemzeti/globális gazdaságba való betagozódásáról való relacionális gondolkodás egy másik módját jelentheti (Allen et al. 1998).

A Birminghamhez hasonló városok csak nyernének a multikulturális gazdasági fejlődés gondolatának felkarolásából. Ez a gazdasági tevékenységek kulturális sokféleségének közpolitikai szinten történő elismerését és bátorítását jelentené, amelyre a város gazdasági bázisának szélesítése érdekében kerülhetne sor. Birmingham ezen a téren egyedi és gazdag kulturális alapokra építhet. Bár az általunk felsorolt hálózatok konkrét hozzájárulása a városi gazdaság bázisához többé-kevésbé esetleges és az adott körülményektől függ, kutatásunk jól mutatja, hogy ezt a sokféleséget lehetséges „a társadalmi kohézió és a város gazdasági versenyképességének forrásaként” is mozgósítani (Amin 1997: 134). Birmingham tehát nem csupán egy olyan posztindusztriális város, amelynek a „világ műhelyeként” szerzett dicsősége mára igencsak megkopni látszik, hanem egyben a multikulturális gazdasági fejlődés működő példája is, egy olyan város, amely transznacionális hálózatokra és áramlásokra építhet, és épít is. Kis odafigyeléssel és a fentieket felismerő, progresszív módon támogató és elismerő közpolitikai stratégiákkal a város könnyen a „világ új posztkoloniális műhelyeinek” egyikévé válhat.

Fordította: Seprődi Attila

Az eredetivel egybevetette: Balogi Anna

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Albrow, Martin (1997): Travelling beyond local cultures: socioscapes in a global city. In: *Living the global city: globalization as local process*. Szerk.: Eade, John. Routledge.
- Aldrich, Howard. - Jones, Trevor P. - McEvoy, David. (1984): Ethnic advantage and minority business development. In: *Ethnic communities in business*. Szerk.: Ward, Robin. - Jenkins, Richard. Cambridge University Press.
- Allen, John. - Massey, Doreen B. - Cochrane, Allan. - Charlesworth, Julie. - Court, Gill. - Henry, Nick. - Sarre, Phil. (szerk.) (1998): *Rethinking the region*. Routledge.
- Amin, Ash. (1997): Placing globalization. In: *Theory, Culture and Society*, Vol. 14.: 123-137.
- Amin, Ash (2004): Regions unbound: towards a new politics of place. In: *Geografiska Annaler*, Vol. 86., No. 1.: 33-44.
- Amin, Ash - Thrift, Nigel. (1994): Living in the global. In: *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*. Szerk.: Amin, Ash. - Thrift, Nigel. Oxford University Press.
- Anderson, Kay (1988): Cultural hegemony and the race definition process in Vancouver's Chinatown. In: *Environment and Planning*, Vol. 6.: 127-151.
- Anderson, Kay (1990): „Chinatown reoriented”: a critical analysis of recent redevelopment schemes in Melbourne and Sydney enclave. In: *Australian Geographical Studies*, Vol. 28.: 137-154.
- Anderson, Kay (1991): *Vancouver's Chinatown: racial discourse in Canada 1875–1980*. McGill-Queen's Press.
- Asian Business Directory* (1997/1998).
- Asian Business Directory* (2002).
- Back, Les. (1996): *New ethnicities and urban culture*. UCL Press.
- Back, Les. – Nayak, Anoop. (1993): *Invisible Europeans? Black people in the „New Europe”*. All Faiths for One Race (AFFOR) Birmingham.
- Banerji, Sabita. – Baumann, Gerd (1990): Bhangra 1984–8: fusion and professionalization in a genre of South Asian dance music. In: *Black Music in Britain: essays on the Afro-Asian contribution of popular music*. Szerk.: Oliver, Paul. Open University Press.
- Barrett, Giles A. - Jones, Trevor. P. – McEvoy, David. (2000): *Ethnic minority businesses in the United Kingdom: the current state of knowledge*. Kézirat.
- Bates, Timothy (1985): Entrepreneur human capital endowments and minority business viability. In: *The Journal of Human Resources*, Vol. 20.: 540-554.
- Birmingham City Council (1996): *The Sikhs in Birmingham: a community profile*. BCC, Birmingham.
- Birmingham Voice (2000): *Menu Masters*. Június 7.

- Birmingham Voice (1999a): *Amrik's screen debut*. November 4.
- Birmingham Voice (1999b): *Kikis savours flavour of success*. November 2-3.
- Bryson, John - Daniels, Peter. - Henry, Nick. (1996): From widgets to where? The Birmingham economy in the 1990s. In: *Managing a conurbation: Birmingham and its region*. Szerk.: Gerrard, John. - Slater, Terry. Brewin Books.
- Business Register Birmingham* (1997). Dun and Bradstreet Ltd.
- Burnett, Robert (1996): The global jukebox: *The international music industry*. Routledge.
- Chan, Wun Fung (2002): *Chinese identities in Birmingham: official representations and new ethnicities*. PhD disszertáció. School of Geography, University of Birmingham.
- Chan, Wun Fung (2005): A Gift of a pagoda, the presence of a prominent citizen and the possibilities of hospitality. In: *Environment and Planning*, Vol. 23.: 11-28.
- Cook, Ian - Harrison, Michelle (2003): Cross-over food: re-materializing postcolonial geographies. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 28.: 296-317.
- Crang, Philip – Dwyer, Claire – Jackson, Peter (2003): Transnationalism and the spaces of commodity culture. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 27.: 438-456.
- Crang, Philip - Dwyer, Claire - Prinjha, Suman - Jackson, Peter (2000): Transnational communities and spaces of commodity culture. In: *RGS-IBG Annual Conference*. University of Sussex.
- Deakin, Nicholas - Edwards, John (1993): *The enterprise culture and the inner city*. Routledge.
- Dean, Simon (1997): *Constructing Chinatown: capital and culture in Birmingham's Chinese Quarter*. Kiadatlan MSc szakdolgozat. School of Geography, University of Birmingham.
- Dudrah, Rajinder K. (1998): British Bhangra music in Birmingham: alive, alive – hoi hoi. In: *Praxis: A Magazine of Contemporary Arts and Culture*, Vol. 1.: 20-22.
- Dwyer, Claire – Jackson, Peter (2003): Commodifying difference: selling EASTern fashion. In: *Environment and Planning*, Vol. 21.: 269-291.
- Financial Times Food Business* (1998).
- Fincher, Ruth - Jacobs, Jane Margaret (1998): *Cities of Difference*. Guilford Press.
- Fouron, Georges - Schiller, Nina Glick (2001): All in the family: gender, transnational migration and the nation-state. In: *Identities*, Vol. 7.: 539-582.
- Glancey, Jonathan (1999): Where would you rather live?. In: *The Guardian*, Március 1.
- Greene, Patricia (1997): A resource-based approach to ethnic business sponsorship: a consideration of Ismaili-Pakistani immigrants. In: *Journal of Small Business Management*, Vol. 35.: 58-71.
- Griffin, Jon (1998): Brum group to support Irish. In: *Birmingham Evening Mail*, December 10.
- Hardill, Irene – Raghuram, Parvati (1998): Diasporic connections: case studies of Asian

- women in business. In: *Area*, Vol. 30.: 255-262.
- Held, David - McGrew, Anthony - Goldblatt, David - Perraton, Jonathan (1999): *Global transformations: politics, economics and culture*. Polity Press.
- Henry, Nick (1998): Multicultural city, multicultural city centre? Some thoughts on the future of the city centre and Birmingham „going international". In: *Service Sector Commentary*, Vol. 4.
- Henry, Nick - McEwan, Cheryl - Pollard, Jane (2002): Globalisation from below: Birmingham – postcolonial workshop of the world. In: *Area*, Vol. 34.: 117-127.
- Henry, Nick - Passmore, Adrian (1999): Rethinking „global" city centres: the example of Birmingham. In: *Soundings: A Journal of Politics and Culture*, Vol. 13.: 60-66.
- Hubbard, Phil (1996): Urban design and city regeneration: social representation of entrepreneurial landscapes. In: *Urban Studies*, Vol. 33.: 1441-1462.
- Ind, Jo (1998): Business is easy when it's in at the deep end. In: *The Birmingham Post*, május 9.
- Jackson, Peter (1989): *Maps of Meaning*. Unwin Hyman.
- Jacobs, Jane Margaret (1996): *Edge of empire: postcolonialism and the city*. Routledge.
- Keating, Stacey (2000): The dragon has landed. In: *The Time Magazine*, február 5.:62-64.
- Khadria, Binod (1999): *The migration of knowledge workers: second-generation effects of India's brain drain*. Sage.
- Killeen, Nuala (1999): *Social exclusion in Birmingham 98/99*. Birmingham City Council Equalities Division, Birmingham.
- Kloosterman, Robert - van der Leun, Joanne - Rath, Jan (1999): Mixed embeddedness: (In)formal economic activities and migrant immigrant businesses in the Netherlands. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23.: 252-266.
- Ley, David (2004): Transnational spaces and everyday lives. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 29.: 151-164.
- Li, Peter (1994): Unneighbourly houses or unwelcome Chinese: the social construction of race in the battle over „monster homes" in Vancouver, Canada. In: *International Journal of Comparative Race and Ethnic Studies*, Vol. 1.: 14-33.
- Light, Ivan - Gold, Steven James (2000): *Ethnic economies*. Academic Press.
- Lipsitz, George (1997): *Dangerous crossroads: popular music, postmodernism and the poetics of place*. Verso.
- Loftman, Patrick - Nevin, Brendan (1996a): Going for growth: prestige projects - three British cities. In: *Urban Studies*, Vol. 33.: 991-1019.
- Loftman, Patrick - Nevin, Brendan (1996b): Prestige urban regeneration projects: socio-economic impacts. In: *Managing a conurbation: Birmingham and its region*. Szerk.:

- Gerrard, A. John - Slater, Terry R. Brewin Books.
- Mason, David (2003): *Explaining ethnic differences*. ESRC and The Policy Press.
- Massey, Doreen (1994): *Space, place and gender*. Polity Press.
- Metcalfe, Hilary - Modood, Tariq - Virdee, Satnam (1996): *Asian self-employment: the interaction of culture and economics in England*. London Policy Studies Institute.
- Mitchell, Katharyne (1993): Multiculturalism, or the United Colours of Capitalism? In: *Antipode*, Vol. 25.: 263-294.
- Mitchell, Katharyne (1997): Conflicting geographies of democracy and the public sphere in Vancouver BC. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 22.: 162-179.
- Mitchell, Tony (1996): *Popular music and local identity: rock, pop and rap in Europe and Oceania*. Leicester University Press.
- Olds, Kris (1996): *Developing the TransPacific property market: Tales from Vancouver via Hong Kong*. Interneten: <http://www.sfu.ca> (Letöltve: 2004.10.1.).
- Office of National Statistics (2001): Census 2001. Interneten: <http://www.statistics.gov.uk/census2001/census2001.asp> (Letöltve: 2004.10.01.).
- Portes, Alejandro - Castells, Manuel - Benton, Lauren (1989): *The informal economy: studies in advanced and less developed countries*. Johns Hopkins University Press.
- Ram, Monder - Abbas, Tahir - Sanghera, Balihar - Hillin, Guy (2000): Currying favour with the locals: Balti owners and business enclaves. In: *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, Vol. 6: 41-55.
- Ram, Monder - Jones, Trevor (1998): *Ethnic minorities in business*. Small Business Research Trust.
- Ram, Monder - Smallbone, David (2002): Ethnic minority business policy in the era of the small business service. In: *Environment and Planning*, Vol. 20.: 235-250.
- Redding, Gordon (1990): *The Spirit of Chinese Capitalism*. De Gruyter.
- Robins, Kevin - Aksoy, Asu (2001): From spaces of identity to mental spaces: lessons from Turkish-Cypriot cultural experience in Britain. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27.: 685-711.
- Seagrave, Sterling (1995): *Lords of the Rim: the invisible empire of the overseas Chinese*. Bantam.
- Salih, Ruba (2001): Moroccan migrant women: transnationalism, nation-states and gender. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27.: 655-671.
- Sandercock, Leonie (1998): *Towards Cosmopolis*. Wiley.
- Sandercock, Leonie (2003): *Cosmopolis II. Mongrel cities of the 21st century*. Continuum.
- Sassen, Saskia (1994): *Cities in a world economy*. Pine Forge Press.
- Scott, Allen John (2001): *Global city-region*. Oxford University Press.

- Sharma, Ash (1996): Sounds Oriental: the (im)possibility of theorizing Asian musical cultures. In: *Dis-Orienting rhythms: the politics of the new Asian dance music*. Szerk.: Sharma, Sanjay - Hutnyk, John - Sharma, Ashwani. Zed.
- Smallbone, David - Ram, Monder - Deakins, David - Baldock, Robert (2001): *Accessing finance and business support by ethnic minority businesses in the UK*. Előadás a Conference of Public Policy and the Institutional Context of Immigrant Businesses konferencián, Liverpool.
- Smith, Michael Peter (2001): *Transnational urbanism: locating globalization*. Blackwell.
- Stewart, Charles (1989): *Health education for owners of Greek-Cypriot fish and chip shops*. Environmental Health Department, BCC.
- The Economist (1998): *Birmingham: from workshop to melting pot*. Augusztus 8.
- Thrift, Nigel - Olds Kris (1996): Refiguring the economic in economic geography. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 20.: 311-317.
- Vertovec, Steven (1999): Conceiving and researching transnationalism. In: *Ethnic and Racial Studies*, 22.: 447-462.
- Vertovec, Steven (2001): Transnationalism and identity. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27.: 573-582.
- Waldinger, Roger David - Aldrich, Howard - Ward, Robin (1990): Opportunities, group characteristics, and strategies. In: *Ethnic entrepreneurs: immigrant business in industrial society*. Szerk.: Waldinger, Roger David - Aldrich, Howard - Ward, Robert. Sage.
- Waldinger, Roger David - Lapp, Michael (1993): Back to the sweatshop or ahead to the informal sector? In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 17.: 6-29.
- Ward, Robert (1985): Minority settlement and the local economy. In: *New approaches to economic life*. Szerk.: Roberts, Bryan - Finnegan, Ruth - Gallie, Duncan. Manchester University Press.
- Ward, Robin - Jenkins, Richard (1984): *Ethnic communities in business*. Cambridge University Press.
- Weidenbaum, Murray L. - Hughes, Samuel (1996): *The bamboo network: how expatriate Chinese entrepreneurs are creating a new economic superpower in Asia*. The Free Press.
- Werbner, Pnina (1999): What colour „success”? Distorting value in studies of ethnic entrepreneurship. In: *The Sociological Review*, Vol. 47.: 548-579.
- Werbner, Pnina (2001): Metaphors of spatiality and networks in the plural city: a critique of the ethnic enclave economy debate. In: *Sociology*, Vol. 35.: 671-693.
- Willis, Katie - Yeoh, Brenda (2000): Gender and transnational household strategies: Singaporean migration to China. In: *Regional Studies*, Vol. 34.: 253-264.

- Wilson, Kenneth L. - Portes, Alejandro (1980): Immigrant enclaves: an analysis of the labour market experiences of Cubans in Miami. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 86.: 295-319.
- Yeung, Henry Way-Chung (1998): *Transnational corporations and business networks: Hong Kong firms in ASEAN*. Routledge.
- Yeung, Henry Way-Chung - Olds, Kris (2000): *The globalization of Chinese business firms*. Macmillan.